

„Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych”. Konferencja naukowa. Poznań 11–12 maja 2017 roku. Sprawozdanie

Podróże edukacyjne były ważnym elementem programu kształcenia młodzieży szlacheckiej w okresie staropolskim. Podczas tych wyjazdów zdobywano wiedzę na zagranicznych uczelniach, przede wszystkim jednak poszerzano horyzonty poznawcze oraz zdobywano obycie towarzyskie i budowano kapitał społeczny. Wobec tego z zagadnieniem peregrynacji akademickich wiążą się liczne problemy badawcze związane zarówno z ogółem tego zjawiska, jak i podróżami pojedynczych osób. Nic dziwnego więc, że temat ten od dawna cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem historyków. Niewątpliwie sprzyja temu stosunkowo duża liczba różnego rodzaju źródeł dotyczących wyjazdów. Badacze zajmujący się tym zagadnieniem wykorzystują bowiem nie tylko metryki uniwersyteckie i instrukcje edukacyjne, ale również m.in. pamiętniki, diariusze, korespondencję, literaturę apodemiczną, rachunki, testamenty czy mowy pogrzebowe. Aby umożliwić historykom wymianę doświadczeń związanych z wykorzystaniem tych dokumentów, z inicjatywy prof. dr hab. Doroty Żołądź-Strzelczyk, dr Małgorzaty Ewy Kowalczyk oraz dr Katarzyny Kabacińskiej-Łuczak w dniach 11–12 maja 2017 r. w Poznaniu odbyła się konferencja naukowa „Źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych”.

Obrady rozpoczęły dwa panele poświęcone zagadnieniom dotyczącym zaleceń, jakie peregrynanci otrzymywali przed wyjazdem za granicę. Pierwszy z nich otworzył referat Bożeny Popiołek na temat informacji o podróżach edukacyjnych zawartych w testamentach. Historyk, która w swoim wystąpieniu skupiła się na aktach ostatniej woli przedstawicieli szlachty średniej i uboższej, podkreśliła, że ich autorzy, zamiast dawać szczegółowe wskazówki dotyczące kształcenia swych spadkobierców, raczej upoważniali konkretne osoby do sprawowania nad tym pieczy. Tendencja ta nie zmienia jednak faktu, że w niektórych przypadkach testatorzy przekazywali swoje preferencje wychowawcze, określając, do jakich szkół i przez jaki czas ich potomkowie powinni uczęszczać. Nierzadko też pozostawiano wytyczne dotyczące zasad zachowania, jakimi młodzież powinna się kierować w okresie nauki.

W kolejnym referacie Roman Krzywy przedstawił zalecenia dla synów wojewody brzesko-kujawskiego Michała Działyńskiego, zawarte w utworach poetyckich księdza Stanisława Grochowskiego. Według prelegenta,

duchowny położył w tym względzie nacisk nie tyle na wykształcenie, ile na kwestie szeroko pojętego wychowania, m.in. eksponując korzyści, jakie podróże niosły dla religijności. Niemniej jednak w jego wskazówkach widoczna była również obawa o wiarę osób wyjeżdżających do ośrodków protestanckich. W związku z tym podkreślał konieczność zachowywania się zgodnie z zasadami katolicyzmu, aby wszem i wobec szczyliły się przynależnością do Kościoła oraz wystrzegaly się wszelkich sekt.

Pierwszy panel zakończyło wystąpienie Romana Dziegielewskiego zatytułowane: „Sztuka prowadzenia obserwacji podczas peregrynacji akademickich w świetle traktatów apodemicznych w XVI i XVII w.”. Referat został oparty na dziełach Hieronima Turlera *De Peregrinatione Et Agro Neapolitano* oraz Teodora Zwingera *Methodus apodemica in eorum gratiam, qui cum fructu in quocunq[ue] tandem vitae genere peregrinari cupiunt*. R. Dziegielewski odniósł się do propagowanej w tych utworach idei świadomego podróżowania, a następnie, przytaczając ich fragmenty, przybliżył zawarte na ich kartach obserwacje na temat poszczególnych miast europejskich. Na zakończenie podkreślił popularność wspomnianych traktatów, które, jak twierdził, były znane większości wykształconych peregrynantów.

Rozpoczęcie drugiego panelu obrad przypadło w udziale Adamowi Kucharskiemu, który wygłosił referat poświęcony instrukcjom podróżnym Wacława Rzewuskiego dla synów z połowy XVIII w. Historyk szczegółowo omówił zawartość dokumentów, zwracając uwagę na widoczny w nich pragmatyzm. Ojcowskie wskazówki w żaden sposób nie nawiązywały do aspektów poznawczych wyjazdu, dosyć szczegółowo odnosiły się natomiast do spraw związanych z kształceniem oraz zasad, jakimi jego potomkowie mieli kierować się w życiu codziennym. Rodzic określał, jakie przedmioty synowie powinni studiować, zalecając przy tym, aby dla nauki języka jak najczęściej rozmawiali z guwernerem oraz nie używali za granicą polskiej mowy. Co ciekawe, w instrukcjach niewiele miejsca poświęcono kwestii edukacji wojskowej, co, jak twierdził A. Kucharski, mogło wynikać z faktu, że młodzi Rzewuscy mieli w tym już pewne doświadczenie.

Jako kolejny głos zabrał Jan Ryś. W wystąpieniu zatytułowanym „Instrukcje rodzicielskie jako źródło do dziejów edukacji wojskowej Polaków za granicą (XVI–XVII wieku)” badacz podkreślił istotną rolę wychowania wojskowego w społeczeństwie szlacheckim. Analizując ojcowskie zalecenia dla wyjeżdżającej na studia młodzieży, stwierdził, że z biegiem lat ulegały one pewnym zmianom. W miarę rozwoju sztuki prowadzenia wojny obowiązkowym elementem podróży edukacyjnych było bowiem już nie tylko odwiedzanie obozów, ale również zdobywanie wiedzy, która mogła przydać się w działaniach bitewnych.

Tę część obrad zakończył referat Małgorzaty Ewy Kowalczyk poświęcony instrukcjom matek dla synów wyjeżdżających w podróż edukacyjną. Historyk podkreśliła unikatowość tego rodzaju dokumentów, których do dziś zachowało się stosunkowo niewiele. Zwróciła uwagę na kilka najczęściej powtarzających się aspektów matczynych wskazówek, dotyczących m.in. nadmiernego spoufalania się ze służbą, unikania niewłaściwego towarzystwa oraz pobożnego postępowania. Według prelegentki, kobiece instrukcje kładły na tę ostatnią kwestię dużo większy nacisk niż dokumenty sporządzone przez mężczyzn, chociaż i oni nierzadko odnosili się do tego problemu. Zdaniem badaczki, zawartość instrukcji nie zależała więc od płci autora, ale od jego osobistych przekonań na temat edukacji.

Trzeci panel obrad poświęcono zagadnieniom związanym z przebiegiem peregrynacji. Pierwszy referat wygłosiła Agnieszka Wieczorek, która przedstawiła edukacyjny rys podróży misjonarzy w XVII i XVIII w. Badaczka poruszyła różne aspekty wypraw francuskich zakonników przybywających do Rzeczypospolitej od drugiej połowy XVII w. Wspomniała m.in. o trudnościach spowodowanych zniszczeniami wojennymi, które uniemożliwiały zakonnikom podjęcie pracy edukacyjnej oraz skłaniały niektórych duchownych do powrotu do Francji. Referentka odniosła się również do organizacji ich wyjazdów do polsko-litewskiego państwa oraz sposobu prowadzenia przez nich działalności misyjnej.

Następne wystąpienie zatytułowane „Instrukcje edukacyjne a praktyka podróży z preceptorem. Uwagi na marginesie staropolskiego piśmiennictwa podróżniczego” wygłosił Filip Wolański. Prelegent poświęcił w nim sporo miejsca charakterowi zaleceń zawartych w instrukcjach. W dalszej części na podstawie diariuszy nawiązał do walorów poznawczych peregrynacji, podkreślając widoczną w nich fascynację poszczególnymi miastami europejskimi. Zwrócił ponadto uwagę na niepoślednią rolę preceptorów, którzy mieli wpływ na program wyjazdów zagranicznych oraz wychowanie peregrynantów w ich trakcie.

Guwernerom i ich roli poświęcony został referat Agnieszki Jakuboszczak zatytułowany „*Ami de voyage* w drugiej połowie XVIII wieku. Silvestre de Bellons towarzysz w zagranicznej podróży edukacyjnej Ignacego Działyńskiego”. Badaczka szczegółowo opisała w nim związki łączące peregrynanta z preceptorem, zwracając uwagę na przyjacielską więź, jaka wytworzyła się między nimi w czasie wyjazdu do Spa. Dzięki sympatii wojewodzica kaliskiego de Bellons otrzymał dożywotnią rentę oraz został opiekunem jego siostrzeńca Idziego Józefa Hylzena. Referentka odniosła się również do relacji guwenera z bratem Ignacego, Ksawerym.

Zauważyła w tym względzie, że pomimo iż młodszy z Działyńskich także podróżował ze Szwajcarem, ich relacje nie nabrały znamion większej zażyłości.

Wystąpienia w kolejnej części obrad koncentrowały się wokół różnych źródeł związanych z peregrynacjami akademickimi. Otworzył ją referat Mariana Chachaja na temat metryk nacji na uniwersytetach włoskich i ich przydatności do badań staropolskich podróży edukacyjnych. Historyk przybliżył pojęcie nacji oraz ich funkcjonowanie, podkreślając, że były one bractwem skupiającym osoby z jednego terytorium, niekoniecznie zażęzonym do konkretnego państwa. Zwrócił również uwagę na fakt, iż status studenta wiązał się z pewnymi przywilejami, dla uzyskania których wpisywano się do metryk. W związku z tym figurowanie w spisie nie musiało oznaczać, że podpisana osoba pobierała nauki w danej uczelni, a jedynie fakt odbywania przez nią podróży. Wobec powyższego, dla potwierdzenia studiów przedstawiciele szlachty należy konfrontować metryki z innymi źródłami.

Jako następny głos zabral Zdzisław Pietrzyk w wystąpieniu zatytułowanym „Sztambuch Kryspina Gericiusa jako przykład źródła do dziejów staropolskich podróży edukacyjnych”. Badacz przedstawił przydatność tego dokumentu do badań nad wyjazdem peregrynanta, wskazując, że przybliży on jego trasę podróży oraz pewne szczegóły dotyczące zdobywania przezeń wykształcenia. Wymienił osoby, które wpisały się do memuaru, przytaczając sentencje, jakie przy tym pozostawiono, zwracając uwagę na adnotacje Polaków. Prelegent zauważył, iż niezależnie od tego, że Gericius pochodził ze stanu mieszczańskiego, swoje podpisy w sztambuchu zostawiali także przedstawiciele arystokracji.

Kolejny referat autorstwa Anny Penkały dotyczył możliwości wykorzystania rejestrowanych wydatków do badań nad podróżami edukacyjnymi. Bazując na tym źródle, historyk przedstawiła koszt edukacji Onufrego i Stanisława Szembeków z lat 1750–1762. W szczegółowy sposób odniosła się do ekspensów peregrynantów, podając przykłady świadczeń, które byli zobowiązani opłacać oraz przedstawiła ich wydatki na własne potrzeby. Wspomniano przy tym m.in. o kosztach składek szkolnych, zakupu książek, usług pedagogów czy wyżywienia podczas podróży.

Sławomir Górczyński poświęcił natomiast swoje wystąpienie możliwościom wykorzystania epitafiów w badaniach nad peregrynacjami akademickimi. W ciekawej, wzbogaconej prezentacją multimedialną, prelekcji historyk przedstawił przykłady inskrypcji nagrobnych, w których odnoszono się do wyjazdów zagranicznych poszczególnych osób. Źródła te nie zawierają, co prawda, bliższych szczegółów dotyczących podróży, nierzadko jednak wzmiankują o ich chronologii oraz miejscach

odwiedzanych przez zmarłego w ramach studiów, kampanii wojennych czy poselstw.

Pierwszy dzień obrad zakończył referat Jerzego Ternesa, w którym badacz odniósł się do informacji na temat podróży edukacyjnych przedstawicieli rodu Zamoyskich w oracjach pogrzebowych. Historyk przedstawił niektóre aspekty wyjazdów zagranicznych tychże, do których odwoływali się autorzy mów funeralnych. Nawiązywał w tym kontekście m.in. do zmiany wyznania na katolickie przez Jana Zamoyskiego w trakcie studiów w Padwie. J. Ternes podkreślił, że ilość informacji oraz sposób ich ujęcia w oracjach w dużej mierze zależały od talentu ich autora oraz jego relacji ze zmarłym. W związku z tym, wykorzystując je do badań nad podróżami edukacyjnymi, należy postępować z pewną dozą ostrożności.

Drugi dzień konferencji rozpoczął panel poświęcony zapisom wyjazdów zagranicznych, który otworzyło wystąpienie Marka Kunickiego-Goldfingera zatytułowane „Społeczeństwo i sztuka w polskich dziurach podróży po Europie w XVII wieku”. W referacie prelegent poruszył kilka kwestii metodologicznych związanych z badaniami peregrynacji akademickich. W dalszej części na wybranych przykładach odniósł się do zapisów z wyjazdów zagranicznych sporządzonych przez mieszkańców Rzeczypospolitej, porównując je ze źródłami autorstwa obywateli innych państw. Badacz nawiązał ponadto do aspektów poznawczych zawartych w dziurach podróży, odnosząc się m.in. do problemu postrzegania piękna przez ich autorów. Podkreślił przy tym, że o ocenie peregrynantów decydowały ich indywidualne cechy i upodobania.

Następnie Aleksandra Golik-Prus wygłosiła referat na temat gabinetów osobliwości w Itinerarium Bartłomieja Nataniela Wąsowskiego. W wystąpieniu podkreślono, że ekstrawaganckie przedmioty w zbiorach prywatnych odwzorowywały indywidualne upodobania kolekcjonerów. Przytaczając fragmenty źródła, prelegentka odniosła się do konkretnych przykładów osobliwości zaobserwowanych przez jego autora, m.in. do przedmiotów związanych z religią. Na zakończenie wspomniała o postrzeganiu niecodziennych rzeczy przez Wąsowskiego, dla którego miernikiem ich wartości były nie walory artystyczne, a cena.

Jako ostatni w pierwszej części drugiego dnia obrad głos zabrał Miłkołaj Tomaszewski, który zaznajomił zebranych z dziennikiem Tomasza Czapskiego oraz możliwościami jego wykorzystania w badaniach nad peregrynacjami akademickimi w XVIII w. Referent nawiązał do poszczególnych miejsc odwiedzanych przez autora źródła oraz elementów, na jakie zwracał on uwagę w trakcie pobytu za granicą. Wspomniał w tym kontekście o zawartych w nim opisów miast, fortyfikacji czy przyrody. Na pod-

stawie dziennika odniósł się także do przejawiających się na jego kartach cech charakteru Czapskiego, na podstawie czego usiłował opisać usposobienie podróżnika.

Kolejny panel został dedykowany źródłom epistolograficznym. Część tę rozpoczęło wystąpienie Jarosława Pietrzaka poświęcone relacjom księcia Aleksandra Janusza Zasławskiego-Ostrogskiego z jego preceptorem Kazimierzem Janem Woysznarowiczem podczas wyjazdu zagranicznego, jaki młody magnat odbył w latach 1667–1669. W ciekawym, wzbogacającym prezentacją multimedialną, referacie prelegent przedstawił zmieniające się stosunki między peregrynantem a jego guwernerem, które pogarszały się w miarę trwania wyjazdu. Pochłaniająca tysiące złotych rozrzutność młodego magnata irytowała jego inspektora, który informował o lekkomyślnym wydawaniu pieniędzy jego matkę, przez co ordynat tracił doń sympatię.

Referat poświęcony listom jako źródle do badań nad podróżami edukacyjnymi synów Lwa Sapiehy został wygłoszony przez Artura Goszczyńskiego. Autor odniósł się pokrótce do chronologii i faktografii wyjazdów Jana Stanisława oraz Krzysztofa Mikołaja i Kazimierza Lwa Sapiehów. W dalszej części omówił stan zachowania źródeł oraz najważniejsze tematy poruszane na kartach listów, nawiązując m.in. do spraw związanych z komunikacją peregrynantów z krajem, ich zdrowiem oraz obserwacjami na temat odwiedzanych przez nich miejsc. Na zakończenie A. Goszczyński podkreślił, że epistoły Sapiehów stanowią wartościowy materiał nie tylko dla historyków zajmujących się ich działalnością, ale przede wszystkim dla badaczy podróży akademickich.

Tę część obrad zakończyło wystąpienie Urszuli Kicińskiej zatytułowane „Listy Młockiego, preceptora młodych Szczuków, jako przykład źródła do staropolskich podróży edukacyjnych”. Dzięki dużej liczbie zachowanych wiadomości referentka dokładnie przedstawiła zawarty w temacie problem badawczy. Opiekun dokładnie opisywał miejsca, w których bywał wraz z Marcinem i Janem Szczukami, obserwowane zjawiska atmosferyczne oraz odnosił się do stanu zdrowia swoich podopiecznych. Prelegentka wspomniała także o dużym wpływie wychowawcy na kształcenie młodzieńców, guwerner starał się bowiem, aby nauczane zagadnienia były dostosowane do ich wieku. Niestety, nie zachowała się korespondencja zwrotna, która w znacznym stopniu uzupełniłaby wiedzę na temat ich wyjazdu oraz przybliżyła oczekiwania, jakie stawiano przed preceptorem.

Ostatni panel konferencji rozpoczął komunikat Anny Szylar poświęcony źródłom do wyjazdów edukacyjnych dziewcząt do szkół klasztornych w XVII–XVIII w. Referentka na wstępie pokrótce odniosła się do

kwestii kształcenia dziewcząt w okresie staropolskim. Przechodząc do meritum, wymieniła rodzaje dokumentów, na jakich można bazować, badając ten problem. Wspomniała przy tym m.in. o kronikach klasztornych, w których odnaleźć można nazwiska uczennic, informacje na temat motywów wysyłania córek do szkół klasztornych, a także oczekiwań ich rodziców odnośnie do edukacji oraz nauczanych treści.

Wygłoszenie ostatniego referatu przypadło w udziale Michałowi Nowickiemu, który poświęcił go źródłom dotyczącym peregrynacji akademickich znajdującym się w poznańskich archiwach. W swoim wystąpieniu nawiązał do skryptu wykładów Michała Krasuskiego, duchownego prowadzącego zajęcia w poznańskim kolegium jezuickim, utworu Tomasa Młodzianowskiego *Rozmyślenia albo lekcya duchowna miasto kazania na święta uroczyste* [...], oraz jednego z kazań księdza Piotra Skoczyńskiego, kaznodziei kolegiaty akademickiej w Poznaniu. Powołując się na wspomniane źródła M. Nowicki wspomniał o pojawiających się w nich odniesieniach do walorów poznawczych podróży edukacyjnych oraz przydatności zdobytego w ich trakcie wykształcenia dla służby państwowej.

Obrady konferencji podsumował Marian Chachaj, który podkreślił różnorodność źródeł, jakie mogą służyć historykom w badaniach nad peregrynacjami akademickimi. Większość z nich została poruszona w referatach, jakie wygłoszono podczas sesji, uczony zwrócił jednak uwagę na dokumenty, o których nie wspomniano w jej trakcie. Wskazał w tym względzie na zapisy znajdujące się w księgach grodzkich oraz dedykacje, które w istotny sposób mogą uzupełnić informacje znajdujące się w instrukcjach, pamiętnikach czy korespondencji. Na zakończenie przedstawił także kilka refleksji związanych z terminologią używaną w pracach naukowych dotyczących peregrynacji akademickich. M. Chachaj odniósł się m.in. do pojęcia *grand tour* funkcjonującego w historiografii jako określenie podróży akademickiej ukierunkowanej nie na klasyczną naukę w uniwersyteckich murach, lecz na poznawanie świata i zdobywanie obycia towarzyskiego. Podkreślił, że *de facto* pojawiło się ono dopiero w drugiej połowie XVII w., przez co nie powinno być używane do określania wyjazdów z okresu wcześniejszego.

Owoce poznańskich obrad, na których poruszono wiele istotnych kwestii dotyczących badań nad podróżami edukacyjnymi epoki staropolskiej, będzie wydawnictwo pokonferencyjne, którego ukazanie zostało zapowiedziane przez organizatorów.

Artur Goszczyński
(Uniwersytet Jagielloński
w Krakowie)